

AXBOROT IZLASH TIZIMLARI VA ULARNING ASOSIY TURLARI

Suyarov Akram Musayevich

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti

Axborot texnologiyalari kafedrası PHD, dotsenti

akramsuyarov@gmail.ru

Husanov G'afurbek Zohir o'g'li

Samarqand Iqtisodiyot va servis instituti

Buxgalteriya hisobi va menejment fakulteti talabasi

Anotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy axborot izlash tizimlarining mazmun-mohiyati, ishlash tamoyillari va ularning turlari keng yoritiladi. Raqamli transformatsiya jarayonlari tezlashgan hozirgi davrda izlash tizimlari inson faoliyatining barcha sohalarida — ta'lim, iqtisodiyot, sog'liqni saqlash, davlat boshqaruvi, biznes va kundalik hayotda muhim axborot manbaiga aylangan. Maqolada izlash tizimlarining shakllanish tarixi, arxitekturasi, ma'lumotlarni indekslash jarayoni, qidiruv algoritmlari, reyting va filtratsiya mexanizmlari, shuningdek, lokal, global, vertikal, gibrid va ilmiy qidiruv tizimlari kabi asosiy turlarning o'ziga xos jihatlari yoritilgan. Axborot eksploziyasi sharoitida tezkor va aniq izlash tizimlariga bo'lgan ehtiyojning ortib borilishi izlanishlarning dolzarbligini belgilaydi.

Kalit so'zlar: Axborot izlash tizimi, qidiruv mexanizmi, indekslash, algoritm, kontent reytingi, internet texnologiyalari, global izlash tizimi, lokal izlash tizimi, ilmiy axborot, vertikal qidiruv, gibrid tizim, metamaqola, axborot resurslari, relevanti, SERP.

Kirish qism: XXI asrni axborot asri deb atash bejiz emas. Bugungi rivojlanish bosqichida insoniyat har daqiqada ulkan hajmdagi raqamli ma'lumotlarni yaratmoqda, saqlamoqda va qayta ishlamoqda. Jahon statistik tadqiqotlariga ko'ra, har bir soniyada internetda millionlab yangi ma'lumotlar paydo bo'ladi, ularni inson tomonidan qo'lda izlab topish esa deyarli imkonsiz. Shu sababli **axborot izlash tizimlari** — ya'ni

ma'lumotlarni avtomatik ravishda qidirib topish, tartiblash, tahlil qilish va foydalanuvchiga eng qulay shaklda taqdim etishga mo'ljallangan tizimlar — bugungi kunning ajralmas texnologiyasiga aylandi.

Axborot izlash tizimlari dastlab ilmiy markazlar, kutubxonalar va arxivlarda mavjud hujjatlar bilan ishlash zarurati tufayli shakllangan. Ammo internetning jadal sur'atlarda rivojlanishi, veb-resurslar sonining geometrik progressiya bilan ortib borishi ularning rolini mutlaqo yangi darajaga ko'tardi. Hozirgi kunda Google, Bing, Yahoo, Yandex, Baidu va boshqa qidiruv tizimlari dunyo miqyosida milliardlab foydalanuvchilarga xizmat ko'rsatib, insoniyatning asosiy axborot qidiruv vositasiga aylangan.

Axborot izlash tizimlarining vazifasi oddiy ko'rinishi mumkin — kerakli ma'lumotni topib berish. Ammo aslida bu murakkab dasturiy-ta'miniy jarayon bo'lib, minglab tizimli mexanizmlar o'zaro uyg'unlashtirilgan holda ishlaydi. Tizimlar avvalo internetdagi trillionlab sahifalarni skanerlaydi, ularni indekslaydi, tasniflaydi, tahlil qiladi va faqat shundan so'ng foydalanuvchi kiritgan so'rovga eng mos javoblarni reyting bo'yicha taqdim etadi. Bunda matnni semantik tahlil qilish, kontekstni tushunish, kalit so'zlar va so'z birikmalari o'rtasidagi mantiqiy bog'lanishlarni aniqlash kabi murakkab jarayonlar amalga oshiriladi.

Bugungi raqamli iqtisodiyot sharoitida izlash tizimlarining ahamiyati yanada oshmoqda. Internet nafaqat axborot to'plami, balki iqtisodiy resurs hamdir. Ma'lumotlar oqimini samarali boshqarish, kerakli axborotni topish, uni tahlil qilish va qaror qabul qilish jarayonini tezlashtirish korxonalar va tashkilotlarning raqobatbardoshligini belgilaydi. Shu boisdan ham axborot izlash tizimlari davlat boshqaruvi, biznes-analitika, elektron ta'lim, elektron tibbiyot, elektron tijorat kabi ko'plab sohalarda asosiy infratuzilmaga aylangan.

Axborot izlash tizimlari nafaqat global internet resurslarini qamrab oladi, balki tashkilot ichida — lokal tarmoqlarda, ma'lumotlar omborlarida, media-resurslarda, ilmiy bazalarda ham faol ishlatiladi. Har bir tur o'zining maqsadi, qamrovi, qidiruv shakllari, filtrlash algoritmlari va qo'llanilish sohasi bilan bir-biridan farq qiladi.

Shuni alohida ta'kidlash joizki, zamonaviy axborot izlash tizimlari sun'iy intellekt va mashinaviy o'qitish texnologiyalari asosida muntazam takomillashmoqda. Ular foydalanuvchi xatti-harakatini o'rganadi, uning qiziqishlarini tahlil qiladi, individual tavsiyalar beradi, hatto foydalanuvchi nima izlamoqchi bo'layotganini so'rovni yozib tugatmasdan turib ham taxmin qila oladi. Bu esa izlash tizimlarini yanada qulay, aniqligi yuqori va foydali bo'lib borishiga zamin yaratdi.

Shu bilan birga, axborot izlash tizimlarining turli shakllari mavjud: global qidiruv tizimlari, lokal qidiruv tizimlari, ilmiy izlash tizimlari, metaqidiruv tizimlari, tematik va vertikal qidiruv tizimlari, multimediya qidiruvi va boshqalar. Ularning har biri alohida funksiyaga ega bo'lib, ma'lum sohada samarali natija beradi.

Mavzuning dolzarbligi shundan iboratki, bugungi kunda har bir soha vakili — talabadan tortib tadbirkorgacha, davlat xizmatchisidan tortib ilmiy tadqiqotchigacha — axborot izlash tizimlarisiz faoliyat yurita olmaydi. To'g'ri ishlangan qidiruv jarayoni inson vaqtini tejaydi, samaradorlikni oshiradi, qaror qabul qilish sifatini yaxshilaydi va innovatsion rivojlanishga katta hissa qo'shadi. Shu sababli axborot izlash tizimlarining mazmuni, turlari va ishlash tamoyillarini chuqur o'rganish bugungi axborot jamiyatida juda muhimdir.

Xulosa: Xulosa qilib aytganda, axborot izlash tizimlari zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari rivojining eng muhim mahsullaridan biridir. Ular insonning kundalik hayoti, ta'lim jarayoni, ilmiy izlanishlar, iqtisodiy faoliyat, boshqaruv va biznes jarayonlarida samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi. Ma'lumotlar miqdori cheksiz oshib borayotgan bir davrda izlash tizimlarisiz kerakli axborotni topish, uni saralash va to'g'ri qaror qabul qilish deyarli imkonsiz. Shu boisdan ularning arxitekturasini, algoritmlari va turlari haqida keng tushunchaga ega bo'lish har bir zamonaviy mutaxassis uchun zarurdir. Axborot izlash tizimlarining yanada takomillashuvi sun'iy intellekt, mashinaviy o'qitish va katta ma'lumotlar texnologiyalariga tayanadi. Bu esa kelajakda yanada aniq, tezkor, individualizatsiyalangan izlash xizmatlarining rivojlanishini ta'minlaydi. Demak, axborot izlash tizimlari nafaqat bugungi kunning, balki yaqin kelajakning ham strategik ahamiyatga ega raqamli infratuzilmasi hisoblanadi.

Adabiyotlar:

- Adabiyotlar: SWIFT. Understanding SWIFT: An Introduction to the Global Payment System. SWIFT Publishing, 2022.
- Bank for International Settlements. Cross-border Payment Systems and SWIFT: Efficiency and Challenges // BIS Working Papers No. 876. – 2021.
- Raximov A. Xalqaro to'lov tizimlari va ularning iqtisodiy samaradorligi. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2020. – 145 b.
- Xudoyberdiyev S., Karimova N. SWIFT tizimi va O'zbekiston moliya sektoridagi roli // Moliyaviy tahlil jurnali. – 2021. – №4. – B. 78-85.
- Karimov M. Xalqaro to'lov tizimlarining samaradorligini oshirishda SWIFTning o'rnini // Iqtisodiyot va moliya. – 2022. – №6. – B. 120-127.
- Toshmurodov Sh., Yuldasheva G. SWIFT tizimida raqamli texnologiyalar va ularning xalqaro savdodagi ahamiyati // O'zbekiston moliyaviy sharhi. – 2023. – №3. – B. 95-103.
- Usmonov O. O'zbekiston bank tizimida SWIFT tizimining joriy etilishi va samaradorligi // Bank ishi va moliyaviy texnologiyalar. – 2021. – №2. – B. 66-72.
- Qodirov B. Xalqaro moliyaviy operatsiyalarda SWIFT tizimi orqali amalga oshiriladigan o'tkazmalarining xususiyatlari. – Toshkent: Moliya va iqtisodiyot nashriyoti, 2022. – 132 b.